

AZERBAIJAN

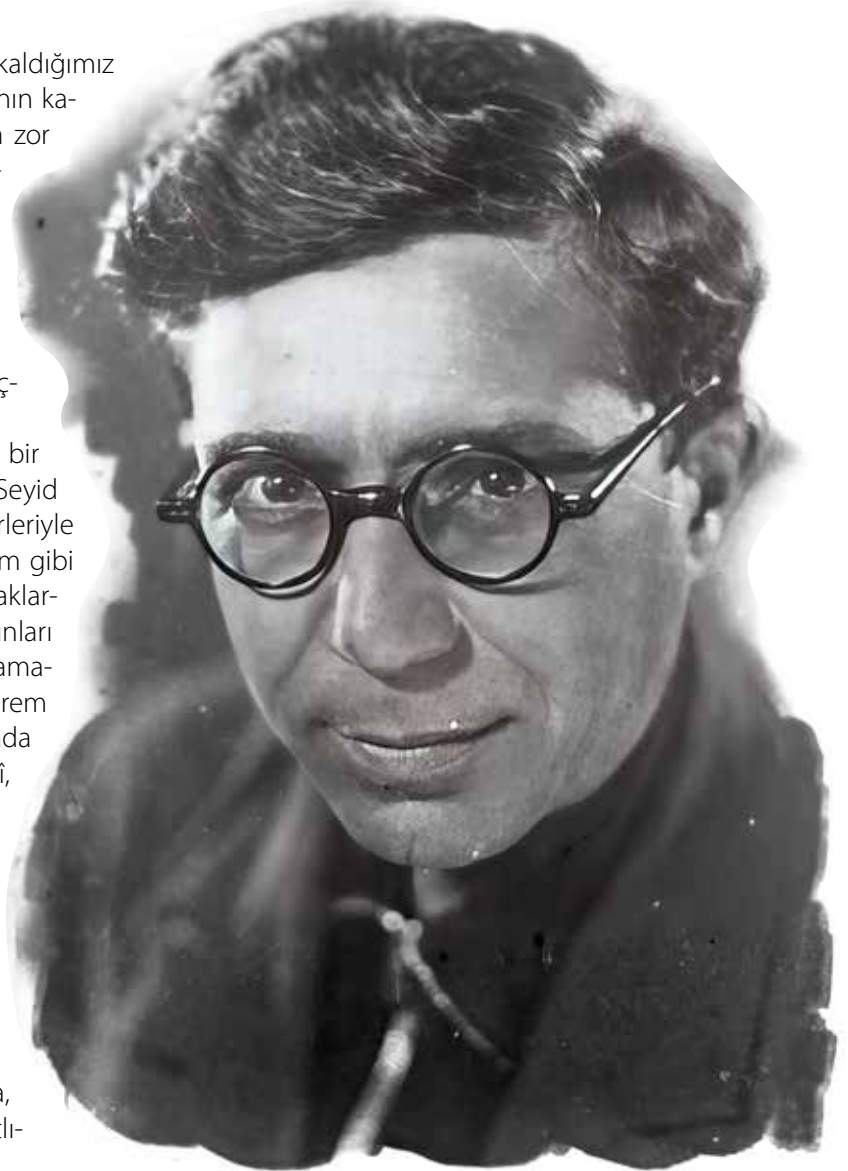
Edebiyyatına genel bir bakış

*Cefer Cabbarlı - Trablus Muharebesi ve Edirne Fethi
Eserlerinin yazarı.*

Kuşkusuz birkaç sayfaya sığdırmak zorunda kaldığımız bu yazıyla günümüz Azerbaycan Edebiyatının kamil bir değerlendirmesini yapmak oldukça zor ancak genel hatlarıyla çağdaş Azerbaycan edebiyatının bir portresini sunmak mümkündür.

İddialı bir söylem olsa da Azerbaycan coğrafyasında gelişen edebiyatın aslında Türk Edebiyatının çok güçlü bir kolu olduğu söylenebilir. Daha doğru bir ifadeyle, Türkiye ve Azerbaycan edebiyatları son yüz yıla kadar bir zincirin halkaları gibi birbirine geçmiş durumdadır.

Klasik dönem Azerbaycan divan edebiyatına bir göz atıldığında, Nizami, Nesimî, Hakanî Şirvanî, Seyid Azim Şirvani, Hurşidbanu Netevan gibi divan şairleriyle bizim Necatî, Bakî, Nefî, Taşlıcalı Yahya, Nabî, Nedim gibi şairlerin aynı medeniyet düzleminde aynı kaynaklardan beslendiklerini, aynı şiir dilini, ortak mazmunları kullandıklarını görürüz. Yunus Emre, Fuzulî paylaşamadığımız ortak şairlerimiz, Dede Korkut, Köroğlu, Kerem ile Aslı ortak destanlarımızdır. Keza Halk Edebiyatında da Hasta Kasım, Molla Penah Vagif, Molla Vidadî, Âşık Alesker ne ise Pir Sultan Abdal, Karacaoğlan, Erzurumlu Emrah, Seyranî, Sümmanî, Âşık Şenlik de odur. Öyle ki her iki coğrafyada, farklı dönemlerde poetik düşünce, dünya görüşü ve bu çerçevede verdikleri eserler açısından adeta birbirinin muadili sayılabilecek yazarlar ve şairler görmek mümkündür: Ziya Gökalp- Hüseyinzade Ali Bey, Namık Kemal- Mirze Feteli Ahundov, Ahmet Mithat Efendi- Mirze Celil, Nâzım Hikmet- Resul Rıza, Mehmet Akif-Mehammed Hadi, Yahya Kemal Beyatlı-Vahid gibi...

Cefer Cabbarlı - Edirne Fethi

Zincir halkalarının birbirinden ayrılmaya ve kopmaya başlaması 1920 yılında Azerbaycan'ın Bolşevikler tarafından işgali ile başlamıştır. Bu dönem aynı zamanda Türkiye ve Azerbaycan Türklüğünün bilinçli şekilde ayrıştırılmasının da başlangıcıdır. Her iki ülkede arap alfabesi kullanılırken bir Azerbaycan'ın latin alfabesine geçirilmesi, bizim de latin alfabesine geçmemizden sonra Azerbaycan'ın kiril alfabesini kullanmak zorunda kalması, yavaş yavaş halklarımız ve aydınlarımız arasında irtibatın kopmasına neden olmuştur. Lenin döneminde aydınlar, şair ve yazarlara tanınan kısmi özgürlükler, 1937 yılında Stalin döneminde uygulamaya konulan repressiya (baskı ve takip) politikaları sonucunda yok edilmiştir. 1937-1945 yılları arasında milliyetçilik ve rejim düşmanlığı yaftasıyla aydın soykırımı gerçekleştirilmiştir ki aydın soykırımının başladığı 1937 yılı Azerbaycan edebiyatında "nağme kırğını yılı" olarak anılmıştır. Soğuk savaş döneminde ülkelerimiz arasına çekilen demirperde, Azerbaycan edebiyatında yerleşmenin teşvik edilmesi, lehçenin edebi dil olarak inşa edilmesi ve benzer şekilde bizdeki dilde sadeleşme girişimleri, ikiz kardeşler kadar birbirine benzeyen Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinin edebi dil bakımından birbirinden kopmasına, yazarlar ve şairler arasındaki edebi dilin farklılaşmasına, dolayısıyla bir elmanın iki yarısı olan halkların yazar ve şairlerinin ürettikleri eserlerin birbirleri tarafından dahi anlaşılmasına neden olmuştur. Yüz yıllık bu süreç bizleri, her iki edebiyat arasında dil içi çeviriler yapmak zorunda bırakmıştır. Bu gün Azerbaycan'daki yeni nesillerin Mirze Feteli Ahundov'un "Aldanmış Kevakib" ve "Kemal-üd devle Mektublarını okuyup anlamasının mümkün olmadığı gibi bizim yeni nesillerin de Tanzimat Döneminde yazılan Namık Kemal'in İntibah, Samipaşazade Sezai'nin Sergüzeşt ve benzeri eserlerinin orijinalini okuyup anlamaları mümkün değildir. Ancak yüz yıl önceki aydınlarımızın, şair ve yazarlarımızın aynı dili kullandıkları ve birbirlerini daha iyi anladıklarını söylememiz gerekir.

1934 yılında gerçekleştirilen Sovyet Yazarları Kurultayında rejim ile edebiyat ilişkisi sorgulanmış ve S.S.C.B bünyesinde yer alan bütün ülkelerde- o cümleden Azerbaycan'da- edebiyata rejimin tebliği görevi tevdi edilmiştir. Bu dönemde tamamiyle devletin kontrolüne giren gazete ve dergilerde yoğun bir sansür uygulaması başlamış, aksi düşüncede olan şairler, yazarlar, aydınlar gazetelerden ve dergilerden adeta kovulmuş, yayımlanan eserler ise yoğun bir sansür uygulamasından geçirilerek ancak rejimin koyduğu kurallara uygun

olan eserler yayımlanmaya başlamıştır. Bu dönemde edebi yayınlar yapan gazete ve dergiler devletin daha doğrusu Komünist Partinin kontrolündedir. Komünist Gazetesi, Edebiyat Gazetesi, Ulduz Dergisi, Azerbaycan Dergisi, Gençlik Dergisi ve yerel bazda yayın yapan rayon gazetelerde Rejimle barışan ya da barışmak zorunda kalan Samed Vurgun, Süleyman Rüstem, Memmed Rahim, Cefer Cabbarlı, İlyas Efendiyev, Osman Sarıvelli, Resul Rıza, Mir Celal Paşayev gibi şairler, yazarlar hayat hakkı bulurken; aksi düşüncede olan Hüseyin Cavid, Ahmed Cavad, Mikail Müşfik, Yusuf Vezir Çemenzeminli gibi bir çok şair ve yazar "milli temayülcülük" suçlamasıyla dara çekilmiş, ya Sibiryaya sürülerek ölüme mahkum edilmiş ya da kurşuna dizilmişlerdir. Hüseyinzade Ali Bey, Mehmedemin Resulzade, Alimerdan Topçubaşı, Ahmed Ağaoğlu, Elmas Yıldırım, Ümmülbanu, Ahmed Caferoğlu gibi yazar, şair ve fikir adamlarından bazıları ise rejimin baskılılarından kurtulmak için Türkiye'ye veya diğer ülkelere sığınmak zorunda kalmışlar ve muhacir Azerbaycan edebiyatının yaratıcıları olmuşlardır. Bu dönemde yazarlar ve şairler baskıdan ve sansür belasından kurtulmak için ısmarlama eserler yazmak zorunda kalmışlar ya da

Hüseynzade Ali Bey - Türkçülüğün Babası

metaforik anlatımlara yönelmişlerdir. Edebî tenkit de rejimin edebiyat bekçiliğine soyunmuş, rejimin sansüründen bir şekilde kurtulan eserler ve yazarlar edebî tenkit aracılığıyla adeta ihbar edilmişlerdir. Öyle bir devirdir ki, rejime ve ideolojiye ihanetle suçlanan yazar ve şairlerin yedi sülalesi hain ilan edilmiş, en yakın arkadaşları bile kendilerini aklamak için suçlananların ardından aleyhte yazılar yazmak ve rejimin haklılığını savunmak zorunda bırakılmışlardır.

1960'lı yıllara kadar süren edebiyat üzerindeki sansür ve ağır baskılar döneminde Ebülhesen'in "Dünya Kopur", "Yokuşlar", Süleyman Rahim'in "Saçlı", "Mihman", Ali Veliyev'in "Budağın Hatıraları", Mirze İbrahimov'un "Büyük Dayak (Destek)", Mehdi Hüseyn'in "Seher", "Taşkın", İlyas Efendiyev'in "Körpüsalanlar" gibi romanlarını, rejimin felsefesine uygun tebliğat eserleri olarak sıralayabiliriz. Rusçanın her alanda hakim olduğu, resmi toplantılarda Rusçadan başka dilin konuşulmadığı bu dönemde bu eserlerin Azerbaycan Türkçesinin muhafaza edilmesinde ve edebiyatının gelişmesinde önemli katkılar sunduğu da gözardı edilmemelidir. Çünkü diğer coğrafyalarda pek çok yazar, eserlerini Rusça olarak kaleme almışlardır.

Bu dönemde modernizmi savunan ve geri kalmışlığın nedenini din ve hu rafecilik olarak gören geçmiş dönem yazar ve şairlerin eserleri de Sovyet rejiminin destekçisi olarak rejim tarafından sıklıkla tebliğ edilmiştir. Nağme kırgını yıllarında kurşuna dizilen veya sürgün edilen, aileleri büyük bir sefalete mahkum edilen yazar ve şairlerin faciasını gören diğerlerinin rejimle barışarak yaşama hakkı kazandıklarını da belirtmemiz gerekir.

1937-1945 yılları arasında milli düşünceli aydınların katledilmesi, edebiyata rejimi tebliğ etme rolünün biçilmesi ve keskin sansür uygulamaları bir bütün olarak Sovyet Edebiyatını ve doğal olarak Azerbaycan edebiyatını "sosyalist realizmin" kucağına itmiştir. Sansür vasıtasıyla hikayelerden "ağlayan bir kadına", romanlardan "yalan söyleyen bir adam" çıkarılmıştır. Çünkü Sovyet kadını ağlamamalı, Sovyet insanı yalan söylememelidir.

1960'lı yıllarda Kuruşçev'in, yaşanan bütün olumsuzlukları Stalin döneminin günahı sayarak rejimi aklama girişimleri, çıkarılan aflar ve katledilen aydınların itibarının iade edilmesi, sansürün kısmen gevşetilmesi, tanınan kontrollü özgürlük biraz gecikmeyle de olsa Azerbaycan edebiyatında da yansımaları bulmuştur. Usta yazar Anar, Azerbaycan edebiyatındaki bu gecikmenin nedenini, tanınan kısmi özgürlüğün rejimin kurduğu bir tuzak olarak algılanmasına bağlar. Bu açıdan 1960'lı yıllardan itibaren Azerbaycan şiiri ve nesri geçmiş dönemde propaganda edebiyatından farklılaşmış, şiirlerde ezop diliyle, nesirlerde metaforik öğelerle milli ruhun yansımaları görülürken, bu eserler edebiyat gazetelerinde ve dergilerde yer bulmaya, yayımlanmaya başlamıştır. Cengiz Aytmatov'un "Elveda Gülsarı" adlı eseri bu manada bütün sovyet yazarlarına ilham kaynağı olmuştur. Bahtiyar Vahabzade, Mehmed Araz, Nebi Hezri, Abbas Abdulla, Musa Yakub, Halil Rıza Ulutürk, Memmed İsmayıl, Sabir Rüstemhanlı, Zelimhan Yakub gibi şairler vatan, dil, kimlik ve tarihi köklere esaslanan eserler ve milli ruhu diriltlen şiirleriyle Hüseyn Cavid, Ahmed Cavad, Mikail Müşfik gibi romantik milli edebiyatın öncülerinin takipçileri olmuşlardır. Nesirde ise İsmail Şihli (Deli kür),

Celal Bergüşad (Boz Atın Belinde), Ferman Kerimzade (Karlı Aşırım), Azize Caferzade (Alemde Sesim Var) gibi yazarlar Mehmed Said Ordubadi(Kılıç ve Kalem), Yusuf Vezir Çemenzemini (Dumanlı Tebriz) gibi öncülerin yolunu devam ettirmişlerdir. Nesirde bu dönemde Anar (Ak Liman, Dante'nin Jübilesi, Tahmine ve Zaur), Elçin (Ak Deve, Baladadaş'ın İlk Muhabbeti), Ekrem Eylisli (Adamlar ve Ağaçlar, Tenha Narın Nağlı) Sabir Ahmed (Aran), Yusuf Samedoğlu (Katl Günü), Mevlüd Süleymanlı (Göç) Kamal Abdulla (Yarımçık El Yazması) gibi yazarlar rejimin eserlerde görmek istediği konular ve insan tipinden uzaklaşarak insanı ve onun iç dünyasını gerçekçi biçimde dile getiren eserler kaleme almışlardır. Bu yazarlar modern Azerbaycan edebiyatında "sovyet insanı" yerine sıradan insanları koymuşlar ve sosyalist realizm anlayışının esiri olan edebiyatın zincirlerini kırarak Azerbaycan nesrini farklı bakış açılarıyla çağdaş dünya nesrine taşıyan kalemler olmuşlardır. Günümüze kadar, sonradan edebiyat dünyasına dahil olan genç nesiller ile birlikte eserler veren bu edebî nesil Azerbaycan'ı bağımsızlığa götüren yolun da manevî mimarlarıdır. Hatta Bahtiyar Vahabzade, Halil Rıza Ulutürk, Memmed İsmayıl, Sabir Rüstemhanlı gibi şairler Azadlık Mitiglerinin de liderlerindendir.

1985 yılından itibaren S.S.C.B'deki Glasnost (Şeffaflık, açıklık) ve Perestroyka (Yeniden yapılandırma) döneminde merkezi otoritenin güç yitimine uğraması, Komünist Parti Merkezi Komitesinin her alanı kontrol etmedeki zaafiyeti, insanların rejime olan inancının ve güveninin kaybolması nedeniyle devletin kurumlar ve ülkeler nezdinde kontrolü sağlayamaz hale gelmesi bütün Sovyet ülkelerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da siyasî kargaşaya yol açmış rejime yöneltilen açık eleştiriler hesap sormaya evrilmiştir. Sovyet vatandaşlığı yerini etnik kimliklere bırakmış, rejimin saldırdığı korku yenilmiş ve Azerbaycan edebiyatında milliyetçilik rüzgarları daha sert esmeye başlamıştır. Bağımsızlık hareketlerinin "20 Yanvar Hadiseleri" çerçevesinde Kızıl Ordu tarafından kanlı şekilde bastırılması ve Sovyet Tanklarının Bakü sokaklarında halkın üzerine kurşun yağdırması bağımsızlık düşüncesini alevlendirmiş, bu yıllarda edebiyat tam anlamıyla milli bir hüviyete bürünmüştür. Bu yıllarda edebiyat kitleleri ortak hedef etrafında toplama rolü üstlenmiştir. Bağımsızlık devri ile birlikte gazete, dergi ve yayınevlerinin başına milli ve yerli insanların gelmesiyle birlikte Stalin döneminde sesi boğulan, eserleri yasaklanan, sürgün edilen, susturulan, kurşuna dizilen yazar ve şairlerin eserleri yeniden yayımlanmış, muhaceretteki

Azerbaycan yazar ve şairlerinin eserleri ülkenin gezete ve dergilerindeki yerini almıştır. 80'li yıllardan itibaren kimlik arayışları ve milli edebiyat akımının etkisiyle yetişen ve bu çalkantılı yıllarda edebiyat dünyasına gelen yazar ve şairler öncülleriyle birlikte bağımsızlık vatan, bayrak, millet, dil, medeniyet, tarih, milli kökler gibi konularını işleyen eserler vermişlerdir. Milli kimliğin ve milli ruhun yükseldiği bu dönemdeki coşku ve lirizm kısa süre sonra sekteye uğramış, bunalıma ve isyana dönüşmüştür.

Bağımsızlık yılları ile aynı anda başlayan I. Karabağ Savaşı, Azerbaycan topraklarının yüzde yirmisinin işgale uğraması, bir milyondan fazla insanın yerinden yurdundan sürgün edilmesi, ülke içindeki istikrarsızlık, kargaşa ve 70 yıl sonra kazanılan bağımsızlığın hemen sonrası yaşanan hazin mağlubiyet Azerbaycan edebiyatında isyanlı bir sükuta neden olmuştur. Bağımsızlık dönemi, Azerbaycan nesrine ve şiirine çöküş ahvali ruhiyesinin bedi tazahürü olarak yansımıştır. Bahtiyar Vahabzade, Kabil, Halil Rıza Ulutürk, Fikret Sadık, Abbas Abdulla gibi ebediyete irtihal edenler dışında 1950-60-70'li yıllardan itibaren edebiyat dünyasında kalem oynatan Neriman Hasanzade, Fikret Koca, Musa Yakub, Memmed İsmayıl, Sabir Rüstemhanlı, Çingiz Alioğlu, Ramiz Rövsen gibi şairler ve onlardan sonra gelen neslin temsilcileri olan Vagif Bayatlı Oder, Adil Mirseyid, Vagif Behmenli, Nusret Kesemenli, Ejder Ol, Reşad Mecid, Sabir Sarvan, İbrahim İlyaslı, Ramiz Kusarçaylı, Kaşem Necefzade, Elhan Zal Karahanlı gibi şairler mağlubiyetin ve kaybedilen yurtların acısını hazin bir dille mısralara nakşetmişler, mağlubiyetin nedenlerini şiir diliyle terennüm etmişler ama bir yandan da tarihi kökleri, büyük zaferleri, kahramanlıkları dile getirerek halka ümit aşılama çalmışlardır. Nesirde ise bu mağlubiyetin ve yitirilen vatanın sızlayan yaraları hemen bütün eserlere yansımıştır. Anar'ın "Ak Koç Kara Koç", "Mutlak Görüşerik", "Sıra Selvilerde Bir Otel Odası", Elçin'in "Karabağ Şikestesini", "Baş", "Bayrakdar", Ejder Ol'un "Sahra Komandirinin Maymunu", Elçin Hüseybeyli'nin "Sılaya Dönüş", Eyvaz Zeynalov'un "Karabağlayan Hikayeler", adlı eserleri mağlubiyetin ve kaybedilen yurtların acısını farklı açılardan dile getiren eserlerdir. Bunun yanında topluma mücadele azmi aşıl原因 büyük mağlubiyetlerden sonra diriliş mücadelesinin nasıl verilmesi gerektiğini anlatan, Azerbaycan tarihindeki kahramanların mücadelelerini yansıtan eserler de verilmiştir. Sabir Rüstemhanlı'nın "Cavad Han", "Difai Fedaileri", Elçin'in "Baş", Akil Abbas'ın "Batman Kılınc", "Dolu", Yunus Oğuz'un "Nadir Şah Afşar", "Emir Teymur"

adlı eserleri saymak mümkündür. Ejder Ol'un "Lo" romanı ise 1985-1990 yılları arasında cereyan eden hadiseleri bütünüyle anlatan belgesel roman niteliğindedir.

1990'lı yıllara kadar sadece Sovyet edebiyatının ve rejimin izin verdiği ölçüde rejimin felsefesine uygun dünya edebiyatının numuneleriyle tanışmış olan Azerbaycan şair ve yazarları bağımsızlık devri ile birlikte gelişen tercüme faaliyetleri sayesinde dünya edebiyatının ve Türk edebiyatının çok farklı yazar ve şairlerinin eserleriyle buluşma imkanına kavuşmuşlardır. 1990'lı, 2000'li ve sonraki yıllarda edebiyat dünyasına gelen genç nesiller bu nedenle hem şiirde hem nesirde yenilik arayışı içinde olmuşlardır.

Azerbaycan edebiyatında geleneksel hece şiiri zirve şairlerle çok güçlü biçimde devam etmektedir. Yeni neslin de önemli ölçüde geleneksel şiiri devam ettirdiği görülmektedir. Musa Yakub, Memmed İsmayıl, Sabir Rüstemhanlı, Ramiz Rövsen, Vagif Behmenli, Ejder Ol, Reşad Mecid, Ramiz Kusarçaylı, Nusret Kesemenli günümüz hece şiirinin güçlü temsilcileridir. Bunun yanında şiirde yenilik arayışı içinde önemli şairler vardır. Resul Rıza, Ali Kerim, Vagif Samedoğlu gibi serbest şiirin öncülerini takip eden ve hem konu hem de biçim açısından şiire farklılık getiren, arayışlar içinde olan Selim Babullaoğlu (İlyas Tapdığın Şekil Defteri), Murad Köhnegala (Geleneksel ve modren şiirler), Rasim Karaca (Ölüm Hakkında Güneş), Azad Yaşar (Kavramsal şiirler), Hanemir Telmanoğlu (Surrealist şiirler), Ramil Ahmed (Zaman Tüneli), Kısmet Rüstemov (Magapolis Hüzünleri), Ferid Hüseyin (Yalan Bayramı), Şehriyar Del Garanî (Darıkmağın Adı), Arzu Hüseyin (Sonu Elveda), Günel Şamilkızı (Dev Olsam Ne Fark Eder) Günel Mövlud (Şiirler), Adile Nazar (Topla Beni İlahi) Akşın Evren (Şiirler), Aysel Hanlarkızı (Pencereme Güneş Çek) şairleri sıralayabiliriz.

Günümüz Azerbaycan edebiyatı nesrinde ise yeni bir bakış açısıyla, dünya edebiyatıyla iletişim ve etkileşim halinde hikâyeler ve romanlar yazan yeni bir nesilden söz etmek mümkündür. Günel Anarkızı (Altıncı Kat, babası Anar'ın Beş Katlı Evin Altıncı Katı romanını tahmis ve Ağaç), Pervin Nuraliyeva (Balerin, Kadın), Akşın Yenisey (Tarih ve Talih), Zerdüşt Şefizade (Başka Adamlar), İlgar Fehmi (Bakü Tarihinden Kolaj), Mirmehdi Ağaoğlu (Bu Gün Sabreyle), Perviz Seyidli (Pişik Kız), Aysel Alizade (Erkekler), Keramet Büyükcöl (Çöl), Terane Vahid (Hikâyeler)...

Ahmed Cavad (Koşma, Dalga), Mikail Müşfik (Oku Tar, Nağmeli Bir Bülbülem), Bahtiyar Vahapzade, Memmed İsmayıl (Unuttuğün Yerdeyim), Sabir Rüstemhanlı (Ana Dilim), Memmed Aslan (Ağla Karanfil) Zelimhan Yakub (Yunus Emre Destanı) gibi milliyetçi Türkçü şairler silsilesi Nihal Atsız, N. Yıldırım Genosmanoğlu, Abdurrahim Karakoç gibi Türk şairlerin de etkisiyle; Elçin İskenderzade (Turan Savaşçısının Nağmeleri) Elhan Zal Karahanlı (Türk Asrının Türküleri), İbrahim İlyaslı (Özüne Söykenen Adam), Ekber Koşalı (Dervişin Nağlı), Namık Hacıhaydarlı (Ey Türk Doğulan), Fahri Uğurlu (Tanrı Dağları) gibi genç şairlerle devam etmektedir.

Bizde yok olmaya yüz tutmuş olsa da Azerbaycan halk şiiri ve âşıklık geleneği hâlâ Azerbaycan edebiyatının gür bir kolu olarak sürmektedir. Azerbaycan Halk Âşıkları da Stalin döneminde baskılara marız kalsalar da "el arasında" (halk içinde) milli kültürün, dilin, kimliğin taşıyıcıları olmuşlardır. Geleneğin, sistemli bir şekilde genç kuşaklara aktarıldığını bu alanda gelenek özellikle taşrada bütün canlılığı ile devam ettirilmektedir. Âşık Kurbanî başlayan, Âşık Abbas Tufarkanlı, Sarı Âşık, Hasta Kasım, Âşık Valeh, Âşık Elesger, Âşık Hüseyin Bozalğanlı, Âşık Peri gibi temsilcilerle zirveye ulaşan gelenek bu gün de, Âşık Adalet, Âşık Avdı, Âşık Kövrek Murad, Âşık Elbrus, Roman Azaflı, Âşık Telli, Âşık Zülfiyye gibi ozanlarca temsil edilmektedir.

Azerbaycan edebiyatında kadın şairler için ayrı bir paragraf açmak gerekir. Mehseti Gencevi, Natevan, Hayran Hanım, Fatma Hanım Kemine, Tahire Gürretüleyin, Ümmügülsüm, Mirvarid Dilbazi, Nigar Refibeyli, Medine Gülgün, Höküme Billuri ile başlayan şiirdeki kadın sesi günümüzde Firuze Memmedli, Nisa Beyim, Ofelya Babayeva, Hanım İsmayılkızı, Gülnare Cemaleddin, Hatıra Ferecli, Afak Şihli, Aybeniz Aliyar, Aysel Hanlarkızı, Rebike Nazimkızı, Arzu Hüseyin, Fergane Mehdiyeva, Hayat Şemi, Adile Nazar, Nergis İsmayılova, Gülay Tahirli gibi şairlerle devam etmektedir.

Azerbaycan Edebiyatının Türkçeye Çevirisi ve Bazı Problemler

Dünyada Azerbaycan ve Türkiye halkları kadar birbirine yakın başka iki halk yoktur. Farklı coğrafyalarda olsalar bile tarih boyunca aynı dili konuşan, aynı dine inanan, aynı medeniyete mensup, aynı geleneklerle yaşayan bu iki halkın arasına tarihin bazı dönemlerinde suni sınırlar çekilmiştir. Bu suni sınırlar, 1917 Bolşevik ihtilaline kadar iki halkı birbirinden tamamen koparamamıştır. Sovyet rejiminin 1924'ten sonra bir anda "Stalinizm"e evrilmesi ve baş gösteren II. Dünya Savaşı tehlikesi, Türkiye ile SSCB

terkibinde yer alan Türk soylu halklar arasına kelimenin tam anlamıyla bir "Demirperdenin" çekilmesine neden olmuştur. SSCB hakimiyeti ve onun Doğu ve Batı Türkleri arasına çektiği "Demirperde, üstünden kuşların bile uçmadığı bir sınıra dönüşmüş, Azerbaycan ve Türkiye'de yaşayan kardeşlerin birbirinden haber dahi alamadığı 70 yıllık bir "ayrılık" dönemini başlatmıştır. Bu dönemde iki kardeş halk, birbirinden haber dahi alamasa da edebiyat vasıtasıyla dillerini yaşatmış, aynı dilin farklı lehçeleriyle benzer duyguları edebi eserlerinde, şiirlerinde, musiki-lerinde terennüm etmiştir. İki ülkenin aydınları, edibleri, şairleri 20. yüzyılın başlarına kadar aynı edebi dil ile eserler verseler de sonraki yıllarda Azerbaycan'daki edebi dildeki mahallileşme, Türkiye'de ise "dilde yenilik", "sadeleşme" hareketleri, edebi dillerimizde önemli ölçüde farklılıklara sebep olmuştur. SSCB'nin dağılma dönemine denk gelen 1980'li yıllarda -yaklaşık 70 yıl ayrılıktan sonra- Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin yeniden başladığı dönemde, Azerbaycan Türkçesinin edebi dili ile Türkiye Türkçesinin edebi dilinin birbirinden farklılaştığına şahit olduk. Bu aslında son derece doğal bir süreçti... Alfabelermizdeki farklılığın önemsiz olduğunu, bunun kısa sürede aşılacağını "haklı olarak" dile getirenler, konuşma dilinin ayniliğinin büyümesine kapılarak edebi dillerdeki değişimi kabul etmeseler de bunun böyle olmadığı kısa sürede anlaşıldı. 1980'li yıllardan sonra özellikle de 1990'lı yıllarda Azerbaycan yazar ve şairlerinin eserleri, Kril alfabesinden latin alfabesine aktararak orijinal halde yayımlansa da, Türkiye'de geniş kitleler tarafından hak ettiği şekilde kabul görmedi.

Bu orijinal eserlere, Azerbaycan Türkçesine ve Azerbaycan edebiyatına büyük bir sevgi ve ilgiyle yaklaşan sınırlı sayıdaki aydın, yazar ve şairden başkaları gerekli ilgiyi göstermediler. Çünkü 90'lı yılların Türkiye'sinde ve günümüzde de, yüz yıl önce yazılmış edebi eserler bile Türk okuyucusuna sadeleştirilerek sunulmaktaydı. Bazı aydınlara kabul etmese de bu durum, Azerbaycan Türkçesiyle yazılmış eserlerin Türkiye Türkçesine, tercümesini zorunlu kılmıştır. Bazı ilim adamları, Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında orijinal dilde yayımlanan Azerbaycan edebiyatına dair eserlerin "tercüme" edilerek yayımlanmasını dile getirirler de bazıları "aynı dilin" tercümesinin olamayacağını savunmuşlardır. Bazıları ise Osmanlı dönemindeki eserlerin günümüz Türkçesine tercümesini örnek göstererek, bu iki dil aynı olsa da edebi dillerin farklılaşmasından dolayı "dil içi" çevirinin gerekliliğini savunmuşlardır. Bağımsızlık döneminde Azerbaycan'ın latin alfabesine geçmesi alfabele prob-

Köroğlu destanı - Tebriz Baskısı. Azerbaycan Milli Kütüphanesi Arşivi

lemine ortadan kaldırırsa da edebi dildeki farklılıkları- en azından genel okuyucu nezerde tutulduğunda- ortadan kaldıramamıştır. İki ülke arasındaki 1990'lı yıllardan sonra aradaki demirperdenin kalkması, iki kardeş halkın yeniden kucaklaşmasına neden olmuş bu süreçte iki kardeş halk arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkiler zirveye ulaşmış ancak aynı şey kültür, edebiyat ve sanat alanında gerçekleştirilememiştir. Böylece akademik camiadaki tartışmalar devam etse de genel okuyucunun tepkisi, bu iki edebiyat arasında "dil içi" edebi tercümeyle zorunlu hale getirmiştir...

1990'lı yıllardan itibaren iki ülkenin yazarları ve şairleri arasında yeniden inşa edilen dostluk köprüleri, edebi eserlerinin karşılıklı olarak yayımlanması geleneğini başlattı. Türk yazar ve şairlerinin Azerbaycan'daki tercümesi konusunda bir değerlendirme yapmam mümkün değil. Ancak Azerbaycanlı yazar ve şairlerin eserlerinin Türkçeye çevrilmesi hususu yeni bir meseleyi gündeme getirmiştir: "Edebi tercüme" meselesi...

Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinin konuşma dilindeki aynilik, bu konuda hiçbir tecrübesi, yeterliliği olmayan

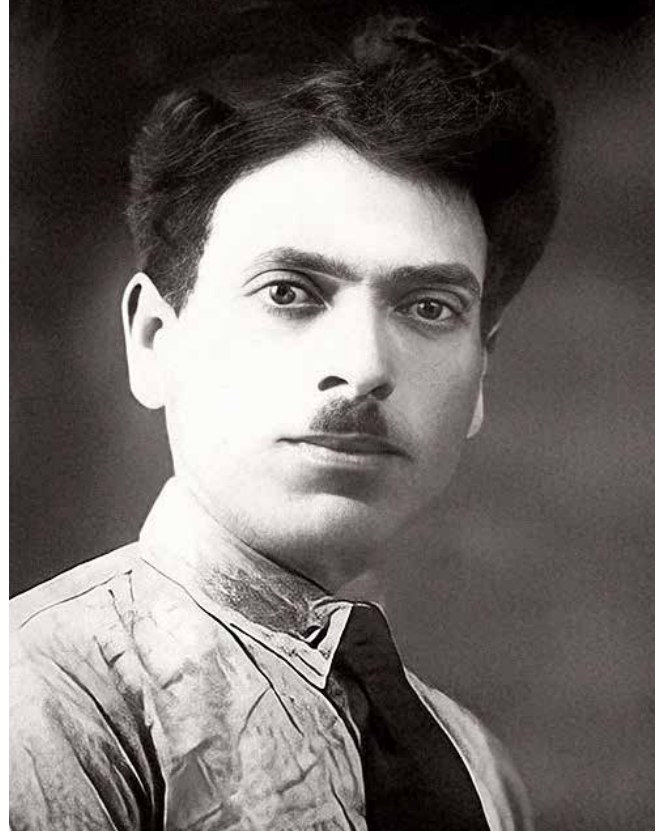
bir takım yayınevlerinin ve edebiyat heveskarların tercüme işine girişmesine sebep olmuştur. Elbette iyi niyetle ve büyük özveriyle yapılmış, yayımlanmış tercüme de vardır. Ancak bütün bunlara rağmen bana göre Azerbaycan'ın çok güçlü yazarlarının, şairlerinin Türkiye'de hak ettiği değeri bulamaması, bu eserlerin nitelikli tercümeciler tarafından çevrilmeyişine bağlıdır. Baştan yanlış iliklenen düğme, sonraki yıllara kadar devam etmiştir. Ömründe bir edebi eser yazmamış, bir şiirin kenarından dahi geçmemiş Türkiyeli heveskarlar bir yana, üç dört yıl Türkiye'de tahsil almış Azerbaycanlı talebeler de tercüme adı ile Azerbaycan edebiyatından güya eserler çevirmişler ve bu eserler de maalesef bir editör süzgecinden bile geçmeden yayımlanmıştır.

Bu durum Azerbaycan Türkçesine de Türkiye Türkçesine de ait olmayan, her iki edebi dilin karışımından ibaret keyfiyetsiz çeviri eserlerin ortaya çıkmasına sebep oldu, çevrilen edebi eserlerin edebi değerini de düşürdü. Üzülerek söylemeliyiz ki iyi niyetle yapılan bu işlerin çoğu bizi Türkiye'de Azerbaycan edebiyatının gözden düşmesine getirip çıkardı.

Hatırlıyorum, 2008 yılıydı. Türkiye'deki önemli bir yayınevine, yayımlanması amacıyla Azerbaycanlı bir yazarın, çok beğendiğim hikayelerini çevirip göndermiştim. Yayınevinden uzun süre sonra şöyle bir cevap geldi: "Bu güne kadar bize gönderilmiş en güzel tercümedir. Ancak geçmiş tecrübelerimizden ötürü Azerbaycan edebiyatından eser yayımlamıyoruz." Bu, gerçekte Azerbaycan edebiyatının, azerbaycan yazarlarının değil; önceki yıllarda bu eserleri "güya çevirenlerin" uğursuzluğuuydu.

Türkiye'de Batı dillerinden, Rusça'dan çevrilmiş ve çok okunan binlerce eser var. Ancak Türk dünyasından yapılan çevirilerin durumu ikisi hariç pek de iç açıcı değildir. Bu gün Kırmımlı yazar Cengiz Dağcı'yı ve Kırgız yazar Cengiz Aytmatov'u, Türkiye'de sınavi bir okuyucu bile tanırken, bunların en azından bir eserini okumuşken, neden Azerbaycanlı yazarlar Türkiye'de bu kadar popüler, meşhur değil? Oysa Anar'ın "Beş Katlı Evin Altıncı Katı" adlı eseri ile C. Aytmatov'un "Cemile" adlı eseri aynı edebi değeri taşıyor. Elçin'in Ölüm Hükmü ile Cengiz Dağcı'nın "Onlar da İnsandı" adlı eserleri de... Bunlar Azerbaycan edebiyatından çevrilen ve Türkiye'de yayımlanan ilk romanlar... Ancak Aytmatov'un eserlerini -üstelik Fransızcadan- çeviren tecribeli yazar ve çevirmen Refik Özdek; Cengiz Dağcı'nın kendi kendine geliştirdiği Türkçeyle yazdığı eserlerin redaktörü ise meşhur şairimiz Ziya Osman Saba ve Varlık dergisinin kurucusu ve yazar Yaşar Nabi Nayır'dır.

*Ahmed Cavad - Çırpınırdı Kara Deniz Bakıp Türkün Bayrağına
Şiirinin yazarı*

Hemen belirtelim ki Cengiz Aytmatov'un "Ebedi Gelin- Dağlar Yıkıldığı Zaman" adlı son romanın ilk çevirisi de da çevirinin uğursuzluğu sebebiyle Türkiye'de ilgi görememiş bu sebeple ikinci bir çeviri de yapılmıştır. Ancak her iki çeviri dilindeki uğursuzluk sebebiyle Aytmatov'un bu eseri Türkiye'de gereken ilgiyi görememiştir.

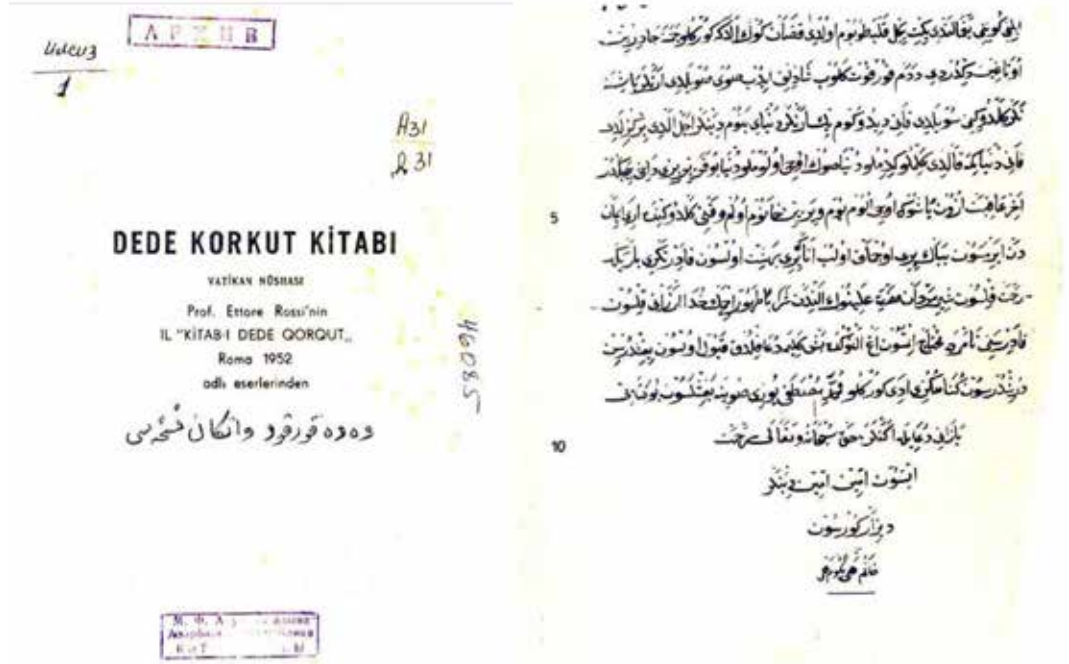
Bu örnekler üzerinden bir meseleye daha dikkat çekmenin yararlı olduğunu düşünüyorum. Cengiz Dağcı ve Cengiz Aytmatov'un eserleri Türkiye'de farklı yayınevleri tarafından külliyat halinde basılmıştır. Bu gün bir okuyucu bu iki yazarın bütün edebi eserlerine kolayca ulaşmaktadır. Ancak Azerbaycan edebiyatının kutup yıldızı olarak bildiğimiz, Türkiye'de her camia tarafından tanınan meşhur yazarımız Üstad Anar'ın edebi eserleri, Türkiye'de henüz bir yayınevi tarafından külliyat halinde yayımlanmamış, onun yayımlanan "Beş Katlı Evin Altıncı Katı", "Otel Odası", "Mutlaka Görüşürüz", "Ak Liman", "Kerem Gibi", "Yahşi Padişah'ın Nağlı", "Sizsiz", "Çağdaşlarım", Türk'ün Sözü", "Kerem Gibi" eserlerinin her biri başka tercümeciler tarafından çevrilmiş ve her biri farklı yayınevleri tarafından basılmıştır. Onun sevilen ve talep gören eser-

Dede Korkut kitabı Vatikan Nüshası ilk ve son sayfalar Azerbaycan Milli Kütüphanesi Arşivi

lerinin yeni baskıları yapılmamış, şu anda satışta da yoktur. Bu durum Anar'ın edebi eserlerinin bir bütün halinde tanınmasına ve eserlerinin külliyat halinde okunamamasına neden olmuştur. Bu, Azerbaycan edebiyatının tanıtımı, tebliği ve Türkiye'de ilgili camialara ulaşamaması açısından çok önemli bir problemdir. Sevindirici olan ise, Ketebe yayınlarının bu vaziyetin farkına vararak 2022 yılında Anar'ın bütün edebi

eserlerini yayımlama girişimini başlatması ve Üstad Anar ile kapsamlı bir sözleşme imzalamasıdır. Bu kapsamda Anar'ın Ketebe yayınlarından çıkan "Ak Liman, Beş Katlı Apartmanın Altıncı Katı" ve "Tahmine'nin Son Sırrı" adlı üçlemesi büyük ilgiyle karşılanmış Azerbaycan edebiyatına olan merakı yeniden sağlamıştır. Anar'ın edebi eserlerinin külliyat halinde türk okuyucusuna ulaşması bana göre Türkiye'deki Azerbaycan edebiyatına karşı hem ilgiyi artıracak hem de diğer Azerbaycanlı yazarların eserlerinin Türkiye'de peşekar tercümeçiler tarafından çevrilererek yayımlanmasının önünü açacaktır.

Azerbaycan edebiyatının Türkiye'de tanıtımı ve tebliğiyle ilgili bir başka problem de çağdaş Azerbaycan edebiyatının bütünlük içinde Türk okuyucusuna takdim edilemeyeşidir. Doğrudur, Anar ve Elçin gibi iki usta yazar başta olmakla birlikte Novruz Necefoğlu, Ejder Ol, Elçin Huseynbeyli, Varis Yolcuyev, Eyvaz Zeynalov, Aslan Kuliye, Akşın Yenisey, Zemfira Meherremli, Günel Anarkızı, Pervin Nuraliyeva gibi nasirler; Resul Rza, Samed Vurğun, Nigar Refibeyli, Bahtiyar Vahabzade, Nebi Hezri, Halil Rza Ulutürk, Sabir Rüstemhanlı, Memmed İsmayıl, Rüstem Behrudi, Musa Yağub, Ramiz Rövsen başta olmakla Reşad Mecid, Selim Babullaoğlu, Ferid Huseyn, Şehriyar Del Garani, Nezaket Memmedli, Aysel Hanlarkızı ... gibi genç şairler son yıllarda Türkiye'de başarılı çıkışlarla edebiyat camiasında tanınmaya başlamışlardır. Ancak üzümlere belitmek gerekir ki çasabir Ahmedli, gdaş

Azerbaycan edebiyatının mihenk taşları, öncüleri olan Mirze Feteli, Mirze Celil, Yusif Vezir ve bunların takipçileri olan nesillerden güçlü yazarların o cümleden Ferman Kerimzade, Mevlüt Süleymanlı, İsa Muğanna, Çingiz Hüseyinov, İsi Melikzade ve diğerlerinin eserleri bir bütün halinde maalesef Türk okuyucusuyla buluşturulamamıştır. Burada çok önemli bir görevin Azerbaycan Kültür Bakanlığı ve Azerbaycan Diasporasına düştüğünü de belirtmek gerekir. Türkiye'de en azından Başlangıcından bu güne kadar Çağdaş Azerbaycan nesrini umumi şekilde yansıtan bir hikayeler antolojisi ile Anar'ın deyimiyle Azerbaycan nesrinin fezası sayılan seçilmiş romanlarının Türkiye'de yayımlanması projesinin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu işin şahsi gayretlerle, gönüllü çevirmenlerle başa çatdırılması mümkün değildir. Neden Azerbaycanlı yazar ve şairlerin kitapları Türkiye kütüphanelerinde; türk yazar ve şairlerin kitaplarından birer numune de Azerbaycan kütüphanelerinde olmasın? İki ülkenin medeniyet nazirliklerinin ortaklaşa yapacağı bir projeye bu iş birkaç yıl içinde tamamlanabilir.

Azerbaycan edebiyatının Türkiye'deki bir başka problemi ise Azerbaycanlı şairlerin şiirlerinin Türkiye Türkçesine tercüme meselesidir. Kabul etmek gerekir ki şiirin dili daha başka bir dildir. Nesir aklın dili ise şiir de gönlün dilidir. Şiiri başka bir dile ya da lehçeye aktarmak edebi çevirinin en çetin prosesisidir. Bu gün hala şiirin tercüme edilemeyeceğine dair görüşler mevcuttur. Azerbaycan şiiri türk lehçeleri arasında geleneğe en

bağlı şiiirdir. Azerbaycan şiiirinde ölçü, ahenk, ses, ritim, kafiye şiiirde vazgeçilmez unsurlardır. Dolayısıyla şiiiri, poetik ifadeyi, gönlün sesini, duyguyu tercüme etmek-üstelik de hece ölçüsüne, duraklara ve ritme uyarak, ahenği, kafiye sistemini koruyarak bedi düşünce bir başka dil ya da lehçeye aktarmak başlı başına müşkül iştir. Eğer şiiirin tercümesi yapılacaksa bunu mutlaka bir şairin, her iki dili de bütün incelikleriyle bilen bir şairin yapması gerekir. Şiiir ile meşgul olmamış, şair kimliği taşımayan bir heveskarın şiiir çevirisi yapması kadar abes bir iş olamaz. Bu işle en çok meşgul olan, Azerbaycan edebiyatından en çok şiiir ve nesir eseri çeviren bir şair-yazar olarak itiraf edeyim ki, bazen bir dördlüğün bütün özelliklerini koruyarak manayı Türk okuyucuna ulaştırmak için saatlerce düşünmüşümdür. Ancak maalesef Azerbaycan şiiirinin Türkiye’de başına gelen facia tam da budur. İstidatsız, ömründe şiiirin kırağından geçmemiş adamların çevirisi, Azerbaycan şiiirini gülünç duruma düşürmekte, mizaha dönüştürmekte, anlam yitimine uğratmaktadır. Bu nedenle Azerbaycan edebiyatının incileri olan şiiirler ya Azerbaycan şiiirini ve dilini iyi bilen, bu işin ustaları olan yetenekli Türk şairlerce tercüme edilmeli ya da orijinal halde yayımlanarak, kitabın sonuna bir sözlükçe konulmalıdır. Szözlükçe ile birlikte yayımlanan en güzel örnek 1990 yılında Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığınca yayımlanan M. Hüseyin Şehriyar’ın “Haydar Baba’ya Selam” adlı eseridir. Bu satırların yazarının 2010 yılında yayımladığı ve Türk lehçeleri arasında en iyi şiiir çevirisi ödülüne layık görülen Resul Rıza’nın “Gecenin Suskun Nağmesi” adlı eseri, Azerbaycan şiiirinin hem hece hem de serbest şiiir çevirisi için önemli bir örnektir.

Bütün bu problemlere rağmen Azerbaycan edebiyatından nitelikli çevirmenler tarafından tercüme edilerek yayımlanan hikaye, roman ve şiiirlerin son yıllarda Türk okuyucusu tarafından dikkatle takip edildiğini ve okunduğunu söylemek gerekir. Bu konuda Türk Edebiyatı Vakfı ve Türk Edebiyatı Dergisinin gayret ve hizmetleri unutulmamalıdır. Son yıllarda tarafımdan çevrilen ve başta Türk Edebiyatı Vakfının TEDEV ve Turay yayınları ve Ketebe Yayınları, Bengü, IQ ve diğer kitabevlerinin yayınları arasından çıkan Resul Rıza’nın “Gecenin Suskun Nağmesi”, Nigar Refibeyli’nin “Ela Gözlüm”, Mir Celal’in “Kemterovlar Ailesi”, Anar’ın “İyi Padişah’ın Masalı”, Ak Liman”, “Beş Katlı Evin Altıncı Katı”, Tahimne’nin Son Sırrı” adlı üçlemesi, Elçin Efendiyev’in “Aydınlık Geceler”, “Sabir Rüstemhanlı’nın “Karabağ’a Dönüş”, Abuzar Bağirov’un “Zafer Nağmesi”, Novruz Necefoğlu’nun “Karanlık Gecenin Sesleri” ve “Unutamadığım Gün”, Ejder Ol’un

“Tütün Limanı”, “Azerbaycan Latifeleri”, “Ölümlü Oyun” ve “Kan Işığı”, Terane Vahid’in “Karınca Takvimi”, Ulduz Kasım’ın “Hocalı Feryadı”, Zemfira Meherremli’nin “Zafer Yolcuları”, Reşad Mecid’in “Kalemsiz Yazılanlar”, Nezaket Memmedli’nin “Yurt Hasreti”, Ganire Paşayeva ve İmdat Avşar’ın “Karabağ Hikayeleri”, Aysel Hanlarkızı’nın “Pencereme Güneş Çek”, Pervin Nuraliyeva’nın “Balerin”, “Kadın”, Havalimanı” ve “Çağının Önünde Bir Yazar: Anar”, Hüseyinbala Miralemov’un “Beyaz Bulutlar Üstünde”, Ganire Paşayeva ve Faik Alekberli’nin “Yusif Vezir Çemenzemini”, “Ahmed Cavad”, “Hurşidbanu Natevan”, “Elmas Yıldırım”, Ofelya Babayeva’nın “Dünya Duy Beni”, Varis Yolcuyev’in “Altın Cep Saati”, Kaşem İsabeyli’nin Aslan Kuliyev’in “Köpek Balıkları”, “Eyvaz Zeynalov’un Karabağlayan Hikayeler”, Ulvi Bünyazdzade’nin “Sevginin Sonu Yoktur”, “Aysel Nezirzade’nin “Günüm Geceyle Başlar” gibi burada hepsini sedalayamayacağım eserlerinin bedi tercüme komisyonda çok beğenildiği için bu kitaplar Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığınca satın alınarak Türkiye’nin en büyük kütüphanelerine hediye edilmiştir.

Ayrıca Novruz Necefoğlu’nun “Bembeyaz Geçitte” adlı hikayeler toplusu Bozok üniversitesinde, Mir Celal’in “Kemtorovlar Ailesi” Kastamonu üniversitesinde, Anar’ın İyi Padişah’ın Masalı”, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesinde, Elçin Hüseyinbeyli’nin “Sılaya Dönüş” adlı eseri Erciyes Üniversitesinde, Pervin Nuraliyeva’nın “Balerin” ve “Havalimanı” Ahi Evran Üniversitesinde Edebiyat fakültelerinde Çağdaş Azerbaycan Edebiyatına örnek metinler olarak bir sömestri okutulmuştur.

Bu kısa yazıda bağımsızlık devrinden bu yana Azerbaycan edebiyatının Türkiye’deki tercümesi ve tebliğine ilişkin problemleri ve bu problemler giderildiğinde Azerbaycan edebiyatının Türkiye’de uğurlu şekilde temsil edilebileceğini izah etmeye çalıştım.neriyle yazımı noktalamak istiyorum. Birincisi; İki ülkenin siyasi ve ekonomik ilişkilerinin zirvede olduğu bu dönemde, kültürel ilişkilerimizin daha profesyonel düzeyde ele alınması ve ciddi projeler geliştirilmesi ikincisi Azerbaycan edebiyatına ait eserlerin nitelikli tercümeçiler tarafından çevrilerek edebi açıdan kusursuz şekilde yayımlanması ve tebliğ edilmesi. Bunun için İki ülkenin kültür bakanlıklarının karşılıklı bir işbirliği anlaşması yapmaları ve ciddi bir tercüme ve tebliğ sürecini gerçekleştirmeleri kaçınılmazdır... ✨